

الگوی اسلامی رسانه‌های خدمت‌گذار دولتی: نظریه «مقاصد شریعت» در سیاست‌گذاری رسانه

مختار جعفری^۱

چکیده

هدف این مقاله، تئوری‌پردازی رسانه اسلامی است و برآنست با به کارگیری نظریه مقاصد شریعت در سیاست‌گذاری رسانه‌ای به این مهم دست یابد. رسانه اسلامی، رسانه‌ای است که ملاحظات و ملحوظات خود را در راستای مقاصد شریعت می‌بیند. از آنجایی که رسانه‌های عمومی به عنوان ساز و کاری است که با بیشترین ارتباط دارای بیشترین مخاطب است، لذا اهتمام و دستیابی به رسانه اسلامی یکی از وجوه جامعه پیشرفته اسلامی است. فلذا در این مقاله سعی شده در راستای نزدیک شدن به اصل چهارم قانون اساسی (یعنی حاکمیت اصل شرعی بودن کلیه قوانین) و دور شدن از استبداد اکثریت، نظریه مقاصد شریعت را دست کم با شش مقصد شرعی حفظ نفس، حفظ عقل، حفظ آبرو، حفظ مال، حفظ دین و حفظ نسل در سیاست‌گذاری رسانه‌ای به کار گیریم. برای نیل به این مهم هم، مدل مسئولیت اجتماعی رسانه‌ها به عنوان چارچوبی که سیاست‌گذاری در آن اعمال می‌شود، به کار گرفته شده است. با این پشتوانه نظری، این پژوهش به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا کلان‌نظریه مقاصد شریعت به عنوان نظریه‌ای دینی توان تشریح رسانه‌های خدمت‌گذار دولتی را دارد؟ روش تحقیق در این مقاله کتابخانه‌ای و اسنادی و روش مأخوذ در نتیجه‌گیری تحلیل علی لایه‌ای است. نتیجه این که نظریه مقاصد شریعت تشریح رسانه‌های خدمت‌گذار دولتی را محقق می‌سازد. فلذا با توجه به این نتیجه پیشنهاد می‌گردد سیاست‌های کلان رسانه‌ای در راستای مقاصد کلان شریعت و ممیزی و هدف‌گذاری محصولات سمعی و بصری در راستای وسایل و مقاصد جزئی شریعت باشد.

واژه‌های کلیدی: فقه رسانه، مقاصد شریعت، مسئولیت اجتماعی

۱- مقدمه

رسانه‌های گروهی در راستای نقش اطلاع‌رسانی خود نه تنها عرضه‌کننده اطلاعات هستند بلکه در ارزش‌گذاری مقوله‌های رسانه‌ای داوری هم می‌کنند که چه باشد و چه نباشد؟ علاوه بر آن در تفسیر مقوله‌ها و تالیف هم گاه جایگاه خود را از پیغام‌بری از متن به پیغمبری در متن عوض می‌کنند گاه با متن همراهی و گاه از متن جدا می‌شوند. این امر خود برآیند دو امر است؛

گنجاندن مفهوم، و معرفت در قالب رسانه ناگزیر از قالب‌های رسانه‌ای است و رسانه به عنوان مجرا و محدودیت‌های ابزار گونه‌ایش گاه در جهت تالیف معرفت و گاه توجیه معرفت است و ابزار از ابزار هم دور است و هم نزدیک. هم می‌افزاید و هم می‌کاهد.

مولفه‌توانش‌رهایی از مولف را ندارد و در تالیف، نگارنده در متن می‌زید. به عبارتی پیام، ایدئولوژی و جهان‌بینی را با خود همراه دارد. مولف هم رسانه‌ای (به عنوان ابزار و مجرا) را بر می‌گزیند که با او همراهی کند یا به لحاظ فنی قابلیت انتقال را برایش فراهم کند و اینکه دسترسی به آن مقدور و در اراده معطوف به عمل بگنجد

^۱. کارشناسی ارشد علوم ارتباطات، دانشگاه صدا و سیما، تهران: mr.mokhtarjafari@gmail.com

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی: پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

کاستی‌های فوق در بحث رسانه‌های خدمت‌گذار مدل مسئولیت اجتماعی از حساسیت بیشتری برخوردار است. نظریه مسئولیت اجتماعی از مسئولیت نظام رسانه‌ای در برابر عموم می‌گوید (Yun, 2008) این همانست که در نظام لیبرالی غرب هم با نگاه مثبت به آزادی نفع جمعی را در ورای منفعت فردی قرار می‌دهد. (McQuail, 2005) چون در پهنه سرزمینی اگر چه یک گروه حاکم است و به حکم تناسب آراء (رای حداکثری) مسئولیت به او تفویض شده مع الوصف دموکراسی از نقصان خطر حذف اقلیت بری نیست و همیشه با خطر استبداد اکثریت مواجه است. در جامعه‌ای با دو صفت جمهوریت و اسلامیت، که جمهوریت صفت مردم سالاری- دموکراسی - آنست و عنایت به رای حداکثری دارد و اسلامیت صفت توصیف‌گر دینی بودن آن. سازو کار قدرت با دو مسئله رو به رو است؛

۱. حفظ جمهوریت نظام با پذیرش آراء اقلیت و اکثریت بعضاً متعارض

۲. حفظ اسلامیت نظام با عنایت به اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان اصل حاکم؛ که قائل به حاکمیت اصل شرعی بودن بر تمامی احکام و قوانین است (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۵۸)

نظریه دینی مقاصد شریعت یعنی استنباط مقاصد شریعت و اهداف مورد نظر آن از احکام جزئی شریعت (قرضاوی، ۱۳۹۲) به عنوان ابر نظریه‌ای در خوانش پیام شارع با استناد به متن، به حکم جامعیت، توان در برگیری کل نظام رسانه‌ای رسانه‌های خدمتگذار مدل مسئولیت اجتماعی را دارد و تحقق دال‌های گفتمانی جمهوری اسلامی یعنی جمهوریت و اسلامیت را محقق می‌سازد. اگر به تاسی از غزالی کلیات و مصالح شرعی را در مراتب سه‌گانه‌ای به ترتیب تقدم ذیل تقسیم کنیم؛

۱- ضروریات (که حفظ آن اساس و از اهم واجبات و در حوزه عقیده است) ۲- حاجیات (که حفظ حیات و زندگی شخصی و اجتماعی منوط به آن است) ۳- تحسینیات (که به حوزه کمالیات و تعالی مربوط است) مقاصد شریعت در مرتبه ضروریات جای دارد. اهمیت خوانش مقاصد شریعت از آنجاست که نوعی توازن فکری ایجاد می‌کند و این اندیشه را بر سرتاسر زندگی می‌گستراند (زعتری، ۱۴۳۱) این نظریه دینی بر کلیات شش‌گانه ذیل استوار است؛ حفظ نفس - حفظ عقل - حفظ آبرو - حفظ مال - حفظ دین - حفظ نسل

۴- روش‌شناسی: تحلیل علی لایه‌ای

این روش به اندیشیدن در مورد آینده به دو صورت عمق می‌بخشد؛ ۱- آشکار سازی نقش زمینه که به معنا شکل می‌دهد و ۲- نقش مردم در شکل دادن به زمینه. بنابراین [این روش] در آنجا که قابلیت فهم به وجود شخصی و اجتماعی شکل می‌دهد به صورت رابط بین عاملیت و ساختار عمل می‌کند. این ظرفیت به کارگیری فرآیند - یعنی که عاملیت و ساختار تعامل معنی را خلق می‌کنند - این روش را ابزار یادگیری اجتماعی مناسبی می‌سازد (Bussey, 2014). روش تجزیه و تحلیل علی لایه‌ای به دنبال استخراج سطوح مختلف واقعیت و راه‌های شناخت است (Inayatullah, 1998, 815-829) در این روش چهار سطح متناسب با کار آینده پژوهی بدین شرح است؛ ۱- نخستین یا سطح کم عمق سیاهه‌ای از مسائل عینی است که اغلب توضیحاتی عمومی یا رسانه‌ای از موضوع است. (Inayatullah, 2004, 1-52) ۲- دومین سطح با علل سیستماتیک مرتبط است که شامل عوامل اجتماعی، تکنولوژیک، اقتصادی، زیست محیطی، سیاسی و تاریخی می‌گردد (Inayatullah, 1998, 12) ۳- سومین سطح با ساختار و گفتمان/جهان بینی مرتبط است که از آن پشتیبانی می‌کند و بدان مشروعیت می‌بخشد (Inayatullah, 1998, 820) تحلیل گفتمان بستگی به تجزیه و تحلیل ۴ عامل دارد که عبارتند از؛ منافع ذی نفعان، مواضع ایدئولوژیک، جهان بینی تمدنی و معرفتی (Inayatullah, 2004, 12) ۴- لایه چهارم و عمیق‌ترین لایه با اسطوره، افسانه و استعاره مرتبط است (Inayatullah, 1998, 820)

۵- سئوالات تحقیق:

آیا کلان نظریه مقاصد شریعت به عنوان نظریه‌ای دینی توان تشریح رسانه‌های خدمتگذار دولتی را دارد؟

۶- کلان نظریه "مقاصد شریعت"

اگرچه احمد ال‌ریسونی در کتاب "نظریه مقاصد از نظر امام شاطبی" می‌گوید که شاطبی شیخ المقاصد است و کسی است که اشتباه‌های سیری ناپذیری دارد تا مقاصد شریعت را تعریف و حدود آن را مشخص سازد (الریسونی، ۱۷)

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

۱۹۹۵) و عبد الکریم بنانی هم با نام بردن از مقاصد شریعت به عنوان یک فن شاطبی را موسس این فن دانسته و آرای او در کتاب موافقات و الاعتصام پایه های نظری این علم می داند و بر آنست که مخصوصاً آرا او در کتاب موافقات منبع بحث و تشریح نظرات او و این علم است (بنانی، ۳۰، ۳۰۱۱) آیت الله تسخیری ریشه اندیشه را در کتاب های "علل" که در قرن سوم و چهارم هجری تدوین شده اند همچون "علل الشرایع و الاحکام" شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ ه) و کتاب "اثبات العلل" حکیم ترمذی (زیسته در قرن سوم هجری) می بیند (تسخیری، بهار ۱۳۸۸) هرچند جاسر عوده هم امام الحرمین جوینی را موسس این علم دانسته است. (عوده، ۱۶: ۲۰۰۷) و اما شاطبی می گوید که رعایت مصالح با نظر به مقاصد نزد امام مالک (۹۳ - ۱۷۹ ه.ق) و پیروانش است و در کتاب الاعتصام می گوید؛ هدف از حفظ مصلحت نزد ما رعایت مصالح خلق و دفع مفسد به گونه ای است که عقل به تنهایی قادر به درکش نیست و شرع به صحت آن گواهی نمی دهد بلکه آن را رد می کند و نه تنها آن بلکه تمام مسلمانان آن را رد می کنند (الشاطبی، الصفحات ۶۰۹-۶۱۰: ۱۹۹۲). و آنگونه که گرامی پور می گوید مقاصد شریعت و مصلحت در قالب قیاس، عقل، عرف، سد ذرائع، استحسان و عمدتاً استصلاح (مصالح مرسله) به کار گرفته می شود (گرامی پور، پاییز ۱۳۹۱)

ابن عاشور مقاصد الشریعت را اینگونه تعریف می کند؛ "مقاصد کلی، تشریح معانی یا حکمتهایی است که شارع آن را در همه یا اکثر موارد تشریحات خود محفوظ داشته است به گونه ای که اختصاص به نوع خاصی از احکام شریعت ندارد. از این رو در این اوصاف شریعت و غایت های کلی آن، معانی که به هنگام تشریح مورد نظر شارع بوده و معانی هم که در پاره ای از احکام نیست اما در بیشتر آن به چشم می خورد داخل است." (ابن عاشور، ۸۲: ۲۰۱۱) علل فاسی هم مقاصد شریعت را اینگونه تعریف می کند؛ مراد از مقاصد شریعت غایت آن و اسراری است که شارع در هر حکمی از احکامش به ودیعه نهاده است (الفاسی، ۷: ۱۹۹۳)

محمود الحریری شیوه شاطبی را در معرفت به مقاصد پنج شیوه می داند؛ ۱. صرف امر به معروف و نهی از منکر نخستین تصریحی ۲. اعتبار دلائل امر به معروف و نهی از منکر ۳. اعتبار مقاصد فرعی در خدمت مقاصد اصلی ۴. سکوت شارع همراه با انگیزه بیان ۵. و استقراء که همین استقرا در نظر ریسونی مهمترین است. (الحریری، ۲۰۱۰) ریسونی قواعد فکر مقاصدی را چهار قاعده می داند؛ ۱. همه چیز در شریعت عللی دارد و برایش مقصود و مصلحتی است. ۲. قصدی وجود ندارد مگر اینکه برایش دلیلی باشد. ۳. مصالح و مفسد دارای ترتیبند. ۴. بین مقاصد و وسایل تفاوت هست. (الریسونی، ۳۷-۸۸: ۱۹۹۹)

امام الحرمین جوینی پس از بحث از احکام و نظر شارع بر رفع حرج در احکام تکلیفی، آنها را به پنج دسته تقسیم نموده است: ۱. ضروریات: آن دسته از احکام فقهی است که سبب حفظ امور ضروری زندگی می شود، مانند قصاص. ۲. حاجیات: آن دسته از احکام فقهی است که نیازهای عمومی زندگی را تأمین می کند. ۳. تحسینیات: احکامی است که سبب آراستگی انسان به کرامتها و دوری از نقایص و پلیدیها می گردد، مانند احکام طهارت. ۴. کمالیات: احکام مستحب که از سه دسته قبل نیست. ۵. تعبدیات: احکامی است که فلسفه آن بر ما روشن نیست و چنین مواردی اندک است؛ زیرا اصل اولی آن است که مقاصد احکام شرع قابل فهم و دستیابی باشد (الجوینی، ۹۲۳-۹۶۳: ۱۳۹۹ ه.ق) امام محمد غزالی (د ۵۰۵ ه.ق) در کتاب المستصفی فی علم الاصول به این مسئله پرداخته است؛ ایشان مصالح مورد نظر شریعت را به ضروریات و حاجیات و تحسینیات تقسیم می کند و در مرتبه ضروریات به مقاصد خمس شریعت یعنی: حفظ دین، حفظ جان، حفظ عقل، حفظ نسل و حفظ مال مردم اشاره می نماید (الغزالی، ۱۷۴: ۱۴۱۳ ه.ق) قرافی آبرو را به این مقاصد افزود (القرافی، ۳۰۴: ۲۰۰۴) الترمذی هم در ذیل علل اقرار به توحید عرض [آبرو] را جزء مقاصد می داند (الترمذی، ۸۰: ۲۰۰۵) قرضای هم بر اضافه کردن حفظ آبرو به عنوان ضرورت ششم با قرافی هم رای است و به این حدیث استناد می کند؛ تعرض به خون، مال و آبرو هر مسلمانی بر مسلمان دیگر حرام است (عوده، ۵۲: ۲۰۰۷) آلامدی مقصد هر حکمی شرعی را جلب مصلحت یا دفع مفسده یا جمع بین آن دو می داند (الآمدی، ۳۳۹: ۲۰۰۳) مختار الخادمی می گوید چون قاعده ای برای امور در حال ظهور نیست آنها را حمل بر احکامی می کنیم که مرتبط به اصل اند و در ظروف و مکان و احوال تغییر می یابند و با تغییر آگاهی مردم، مصالحشان، حاجاتشان و مطالباتشان تغییر می کنند (الخادمی، ۱۶۳: ۱۹۹۸) همانا احکام قرآن و سنت عام اند و عقل بشری از آن برای زندگی جدید تاویل می کنند (کرو، ۱۸: ۱۹۷۶). و این فلسفه

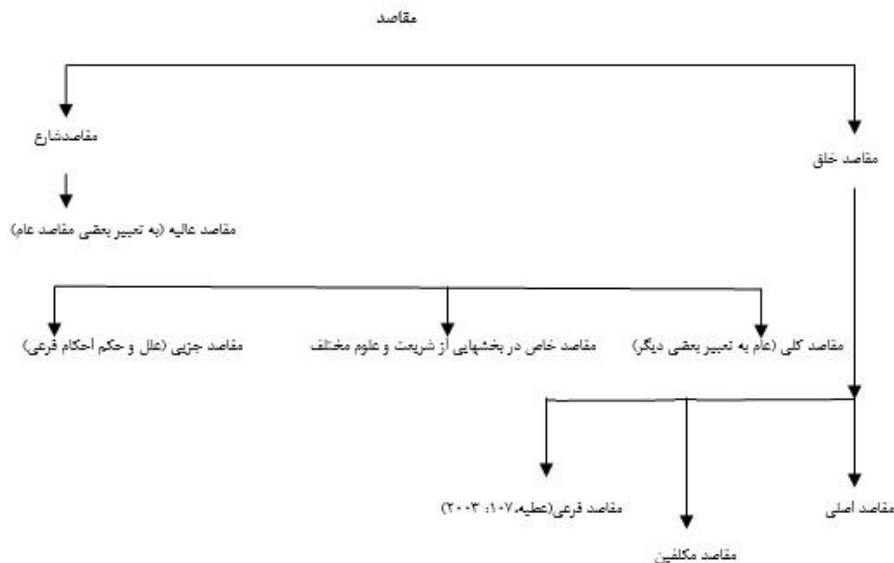
چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

همه مکانی و همه زمانی بودن شریعت است. محمد عماره در مقدمه "الشریعة الاسلامیه صالحه لكل زمان و مکان" می‌نویسد؛ "تعلیل مقاصد شریعت در دفاع از شریعت و برهانش مبنی بر صلاحیت آن برای تمام زمان و مکان است." [۱]. رجحان مصلحت بر مفسده و جواز بر آن بر سه گونه است؛ مباح، مندوب یا واجب و رجحان مفسده بر مصلحت و نهی از آن بر دو گونه است؛ مکروه یا حرام. (حسین، ۲۵-۴: ۱۹۹۹) مصطفی مخدوم در قواعد الوسائل فی الشریعه الاسلامیه پس از طرح مصالح عام و مصالح خاص به جای سبب از وسائل نام می‌برد و بر آنست تقارنی بین مصالح عام و وسایل خاص و مصالح خاص و وسایل خاص جهت تحقق آنها هست. مقاصد عام مشمول مفسد و مصالح است و وسایل عام افعالی است که تادی کننده آنها و تضمین شان است. مقاصد به معنای خاص افعالی است که مقصود در ذاتشان است و متضمن مصلحت یا مفسده ای است و وسایل به معنای خاص به صورت ذاتی متضمن مصلحت یا مفسده ای نیست (مخدوم، ۶۲-۶۱: ۱۹۹۹) رشید رضا در کتاب وحی محمدی.. موضوع مقاصد را در زمینه اصلاح بشر به ده مورد تقسیم می‌کند

۱- اصلاح ارکان سه گانه اسلام ۲- رفع جهالت بشر در مورد نبوت و رسالت و وظایف رسولان ۳- بیان اینکه اسلام دین فطرت، عقل، علم، حکمت، برهان، آزادی و استقلال است. ۴- ایجاد اصلاح اجتماعی، انسانی و سیاسی از طریق ساختن اصول هشتگانه. ۵- تثبیت ویژگیهای عمومی اسلام در زمینه تکالیف شخصی؛ از جمله عبادات و باید و نبایدها. ۶- بیان اصول روابط بین المللی در اسلام ۷- رهنمود بشر به سمت اصلاح مالی و اقتصادی. ۸- اصلاح نظم جنگ و مفسد آن و منحصر کردن آن در موارد خیر آفرین برای بشر. ۹- بهره مند ساختن زنان از همه حقوق انسانی، دینی و مدنی خویش. ۱۰- رها ساختن بشر از یوغ بندگی (رشیدرضا، ۳۴۸-۱۹۱: ۱۴۰۶ ه.ق). شیخ محمد غزالی، احمد الخملیشی، یوسف قرضاوی، احمد ریسونی و اسماعیل الحسنی عدل و مساوات و آزادی حقوق اجتماعی و اقتصادی و سیاسی را به مقاصد علیای شریعت افزودند (عطیه، ۹۸: ۲۰۰۳)

۱-۶ نظریه جمال الدین عطیه در خصوص مقاصد شریعت؛ تصویری جدید
جمال الدین عطیه با برشمردن انواع مقاصد نمودار آن را بدین گونه ترسیم می‌کند؛

نمودار شماره ۲- مقاصد شریعت و انواع آن

و مقاصد شریعت را از پنج مقصد به چهارده مقصد و در چهار فصل به این شرح تقسیم می‌کند؛
فصول فرد، خانواده، امت و انسانی
الف. مقاصد شریعت که مختص فرد است؛

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

۱- حفظ نفس شامل آ.حق حیات و حرمت جسم ب.اعاده موارد زیر در راستای حفظ نفس؛ تامین امنیت، تامین ملزومات جسمی، تامین آزادی شخصی و کرامت انسانی.

۲- حفظ عقل آ. اشاره به عقل دارد که عضوی از بدن است و وظیفه کسب معلومات را دارد و حواس شش گانه را به عصب متصل می کند.

ب.حفظ عقل یعنی؛ حفاظت از مخ و حواس و جهاز عصبی، آموزش های اساسی به عنوان یکی از فرض های بنیادین [جهت کسب معارف و آگاهی های مورد نیاز]، کسب معارف و مهارت های لازم جهت معاش و کسب رزق؛ این امر، حوزه ای مابین حفظ عقل و حفظ مال است [به نقل از قرضاوی]، اجتناب از کارهایی که موجب تعطیل یا تشویش عقل می شود، تعلیم عقل به ویژگی هایی برجسته از استدلال عقلی و استقرایی تاریخی برای نیل به قضایای عقیدتی کبری. [زیرا که] قرآن مبتنی بر عقل است.

۳- حفظ دین: آ. منظور دینداری فرد است و نه اصل دین. آنچه که به ذات دین بر می گردد، در بخش سوم (امت) و بخش چهارم (انسانی) می آید. و ترتیب مقاصد هم به همین منوال است یعنی؛ حفظ نفس، حفظ عقل و حفظ دین. ب. حفظ دین یعنی؛ بنای عقیده ای سالم و تقویتش، با رای و تفکر و اعتبار و اخذ عناصر عقیده از کتاب و سنت حسنه، پرهیز از نخوت در عقیده همچون شرک و نفاق و ربا و بدعت و غیره، برای اقامه شعائر مفروض، برپایی طاعات واجب است. در اینجا مرتبه وسایل حاجتی رفع حرج است و حفظ سنن موکده و مرتبه وسایل تحسینی حفظ باقی نوافل عبادات و خیرات و تزکیه نفس می باشد.

۴- حفظ آبرو. گزینه ای که قرافی، طوفی، سبکی و شوکانی به مقاصد افزودند.

۵- حفظ مال: در اینجا منظور مال فرد است. دو معنی را هم افاده می کند؛ معنی اول از لحاظ مالکیتی وظیفه ای اجتماعی است و در معنای دوم کسب رزق و روزی. ضابطه این مقصد از این دو می آید؛ شرع احکام خاصی را برای عمل و قرار داد برای انتقال مالکیت نهاده است همچون وراثت. احیای موات و...، شرع برای اعتدال در حفظ مال احکام خاصی نهاده است همچون انفاق و پرهیز از سفاهت و لوکس ورزی و اسراف و هم احکام خاصی جهت حمایت از مالکیت و پرهیز از سرقت و نقض قراردادهای سابق نهاده است. ب. مقاصد شریعت که مختص خانواده است؛

۱- تنظیم علاقه بین زن و مرد: برای ایجاد علاقه بین زن و مرد قالب ازدواج را با احکامی تفصیلی و حقوق و واجباتی با در نظر گیری جمیع حالات نهاده است، برای نیل به این مقصد تعدادی از احکام عبارتند از؛ نصیحت کردن، پرهیز از چند همسری (مگر به شرایطی) و طلاق گرفتن (به شرطی)، پرهیز علائق خارج از ازدواج کردن همچون زنا و انحراف و سد فتنه انگیزی با عفت و حجاب و منع خلوت با نامحرم. ازدواج از مرتبه ضروریات است و سد فتنه انگیزی از احکام مکمل. نتیجه اینکه چند همسری (با شرایطی) و طلاق (با شرایطی) از مرتبه حاجیات و شرع برای رفع حرج حالاتی که حادث می شود درمانی در نظر گرفته است.

۲- حفظ نسل (نوع): آ. حفظ علاقه بین زوجین میل می کند به سمت زاد و ولد که حفظ نسل را محقق می سازد. ب. برای تحقق این مقصد؛

شریعت لواط و لزیب را حرام کرد. زایش را ترغیب و کشتن دختران و سقط جنین،... در آوردن رحم را منع کرد؛ زاد و ولد برای حفظ نسل از مرتبه ضروریات است و در حالات فردی از مرتبه حاجات است.

۳- تحقق آرامش و مودت و رحمت

۴- حفظ نسب: حفظ نسبت از حفظ نسل متفاوت است. احکام تضمین کننده آن همچون تحریم زنا، فرزند خواندگی و احکام عده

۵- حفظ دین در خانواده. سوء تربیت فرزندان در خانواده بعدها عواقبش گریبانگیر خانواده ها می شود، [فلذا] حفظ دین در خانواده از ضروریات است.

۶- تنظیم سلسله مراتب در خانواده: اصلی است که باعث دوام خانواده می شود. احکامی که شریعت بر خویشاوندان، زن، مرد و فرزند نهاده است شامل [مواردی] همچون صلح رحم، احکام محرمات، احکام بعد از طلاق، احکام نفس، غذا خوردن زن در خانه اقربا بدون اجازه.. می شود.

۷- تنظیم وضعیت مالی خانواده: همچون حضانت، شیربها، وراثت،... احکام ولایت بر مال

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شریعت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

ج. مقاصد شریعت که مختص امت است ؛

- ۱- مقررات نهادی برای امت : شریعت در اینجا بر نواحی خاصی متمرکز است:
- تقویت امت واحد به طور مثال با عقیده ، شریعت و زبان واحد/ تقویت معنای حکومت خاص بر امت اسلامی/ منشعب شدن همه چیز از نظم و قوانین و حاکم و محکوم از منبع شریعت/ ضرورت تنظیم گروهی از پایین ترین شکل متصور/ ایجاد شوراهای از ویژگی های امت و روش شان در تفسیر امور/ برپایی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان فرضی کفایی برای حفاظت از جامعه
- ۲- حفظ امنیت داخلی ؛ حمایت اشخاص با قصاص ، حد قذف و سرقت، حد محاربه و ارتداد و امنیت خارجی ۳-
- ۴- حفظ عدل ۴- حفظ دین و اخلاق ۵- تعاون و همبستگی و مسئولیت پذیری- نشر علم و حفظ آگاهی امت : در راه تحقق این مقصد ؛
- ۶- شریعت احکامی را برای متقی کردن عقول از فساد نهاده است همچون نهی از مسکرات ، مخدرات و از فساد معنوی بواسطه رسانه های همگانی، دعوت به تفکر و تدبیر و پرهیز از خرافات و تقلید کورکورانه، فرض کردن طلب علم که از ضروریات، حاجیات و تحسینیاتند.
- ۷- عمران و آبادانی و حفظ ثروت امت: در راه تحقق این مقصد ؛ شریعت احکامی را برای محقق ساخت آنها نهاده همچون ؛ زکاه، صدقه، وصیت و وقف
- د. مقاصد شریعت که مختص نوع انسان است ؛

- ۱- آشنایی و تعاون و یکپارچگی ۲- تحقق حکومت برای نوع بشر در زمین ۳- تحقق صلح جهانی قائم بر عدل ۴- حمایت بین المللی از حقوق انسان ۵- نشر دعوت اسلام (عطیه، ۱۷۲-۱۳۹: ۲۰۰۳)
- فهمی محمد علوان بعد از آنکه اساس ارزش در فکر مقاصدی را ؛ تمهید ، مصحلت و ارزش ، مراتب ارزش ، معیار ارزش ، عمومیت ارزش و موضوعاتش و تفسیر می داند (علوان، ۱۱۳-۹۱: ۱۹۸۹) می گوید که شاطبی و اصولین از حیث اهمیت برای مقاصد شریعت ترتیباتی قائلند؛ بدینگونه که بعد نفس، سپس نسب [نسل] ، بعد مال ، بعد عقل و بعد آبرو. اما سبکی و طوفی مرتبه مال را مورد بازبینی قرار داند (علوان، ۴۰: ۱۹۸۹) لحرش أسعد المحاسن پس از بررسی آرا علما متقدم و معاصر نحله مقاصدی بر آنست که اتفاق نظری بین متقدمین در خصوص ترتیب مقاصد وجود ندارد ، معاصرین هم تلاشهایی کرده ، به ضرورت تصمیماتی گرفته و گامهایی مثبتی بر داشته اند که اگرچه در خور توجه است اما در ابتدا راه است که به بسیاری از تطابقات فقهی نیاز دارد تا اختلافات را بزداید و یا کم کند. (المحاسن، دسامبر ۲۰۱۲)

خداوند برای مقصدی معین وسایل متعددی برای رسیدن به آنها گذارده است مثلا زکات برای مقاصد عدیده و مصالح متنوعی تشریح نموده است ۱- تطهیر نفس از تنگ نظری و حب مال ۲- شکر نعمت ۳- جنگ با فقر همچنین امر به معروف و نهی از منکر وسیله های است شرعی برای نیل به مقاصد متعدد از جمله ؛ ۱- اقامه حجت بر مردم ۲- هدایت مردم. الفت انداختن در قلبها و ترویج محبت بین مردم مطلبی شرعی است که شرع خداوند وسایل متعددی را برای تحقق آن گزارده است از جمله ؛ سلام کردن ، برخوردی مسلمت آمیز با بدهکار، حسن ظن ، صدقه و ترک غیبت و شایعه [ایضا] شریعت خداوند نکاح را برای نیل به مقاصد متعددی قرار داده است از جمله ؛ ۱- ازدیاد نسل ۲- عفت افراد ۳- نزدیکی قلوب و ارتباط خانوادگی و برای حفاظت از دیانت از جمله مصالح شرعی به صورت صحیح وسایل متعددی نهاده است از جمله ؛ جهاد، امر به معروف و نهی از منکر ، آموزش و پرورش، جلوگیری از بدعت و برای حفظ مال از مصالح شرعی وسایل متعددی نهاده است از جمله ؛ تشریح بازرگانی و مسئله حجر برای ناآگاهان به آن، امر به کسب و کار برای معیشت، اجتناب از اسراف که کل آنها اسباب حفظ مال هستند و وسایل رسیدن به آن مقصد. (مخدوم، ۱۲۵-۱۲۱: ۱۹۹۹) المسلمان با رجوع به آرای ابن قیم جوزی هم وجوب حد زنا را شکران نعمت الهی و پیشگیری از در افتادن در گناه می داند (المسلمان، ۹۲: ۱۹۹۸) در بیان مقاصد اجتماعی شریعت اسلامی حفظ نفس بشری یا نوع انسانی یکی از مقاصد شریعت است که پاره ای از مسائل تحت این مقصد عبارتند از ؛ ۱- حرام بودن خودکشی ۲- حرام بودن قتل به ناحق ۳- حرام بودن آسیب زنی به اعضا و جوارح ۴- حرام بودن ضرر رسانی معنوی. شریعت اسلامی جهت صیانت از مال و رعایت این مقصد اجتماعی دو مساله را عرضه می کند و مسائل دیگر

را ذیل آن توضیح می‌دهد؛ ۱- منع احتکار و انبار کردن کالا ۲- قیمت گذاری به اقتضای مصلحت شرعی (العبیدی، ۲۰۱۲)

۷- تفاوت نظریه مصلحت دینی با نظریه مقاصد شریعت

رمضان البوطی ویژگی مصلحت را محصور در سه چیز می‌بیند؛

۱. زمانی که اثری از مصلحت و مفسده ظاهر می‌شود مسئله صرفاً محصور به دنیا نیست بلکه تواما شامل دنیا و آخرت می‌شود. که این ویژگی مرتب با دو امر است؛
أ. مشروعیت تمام احکامی که قدر مشترکشان تعبد است. ب. مبتدای جواز امر، تقسیم احکام به دو قسم حق الله و حق بنده است

۲. ارزش مصلحت شرعی تنها منحصر به لذت مادی نیست بلکه منشاش نیاز جسم و روح انسان است

۳. مصلحت دین اساس مصلحت اخروی و مقدمه ای بر آنست که برای حفظ و بقای این مصلحت قربانی کردن غیر آن که مخالف با آنست واجب می‌باشد. و این ویژگی مرتب با سه امر است؛

أ. ضرورت رسیدن به مصالح در سایه نصوص و اجماع و آنچه گفته شده (همچون سنت و قیاس) و عدم خروج از آن ب. صلاح و فساد در افعال بر حکم شارع در خصوص آنها موثر است. با تجارب عادی و مستقلا فهم مصالح بندگان و تشریح آن صحیح نیست. (البوطی، ۷۰-۴۴: ۱۹۸۶).

اخذ مصلحت [هم] به معنای ترجیح منافع اکثریت بر مصالح اقلیت نیست... [یعنی] احکم و قربانی کردن فردی در پای فردی دیگر یا نادیده انگاشتن بخشی از امت برای حفظ منافع یا موقعیت بخشی دیگر (امیدی، زمستان ۱۳۸۱). مصلحت خروجی قاعده "تعارض مصالح و مفاسد" است. ابن نجار در شرح الکوکب المنیر می‌نویسد؛ فقها می‌گویند که اولویت دفع فساد از جلب منفعت بیشتر است و [با رعایت اولویت و مراتب یعنی] دفع اولی تر مفسده بر اولی تا منتهی ترین شان، یعنی هر امری بین دفع مفسده و جلب مصلحت قرار دارد و دفع فساد بر جلب مصلحت اولویت دارد اگر یک امر بر دفع مفسده ای واقع شده باشد و آن یکی از بسیاری مفاسد باشد دفع اولویت دار بر دیگری ارجحیت دارد و این چیزی است که هر عاقلی آن را می‌پذیرد. و صاحبان خرد بر آن توافق دارند (النجار، ۱۹۹۳، مج ۴: ۴۴۸-۴۴۷). حسن بن إبرهیم الهمدانی ذیل این قاعده نوشته که دلیل ارجحیت دفع مفسده بر جلب مصلحت ارتباطش با سد زرائع و حمایتش از مقاصد شریعت بوده است... (الهمدانی، ۲۰۱۵) و این قاعده فرعی از قاعده کلی "الضرر یزال" و این یکی از پنج قاعده کبری است که عبارتند از: الأمور بمقاصدها، والضرر یزال، والعادة محكمة، والمشفقة تجلب التیسیر، والیقین لا یزول بالشک (العلائی، ۲۰۰۴، مج ۱: ۱۲۰). پس مصلحت در اینجا در راستای مقاصد شریعت بوده و به قراری مصالح مرسله است زیرا از نص عدول نمی‌کند. اما شایان ذکر است که در یک دسته بندی مصلحت سه گونه است؛ الف: مصلحت، [به عنوان] فلسفه تشریح احکام الهی، ب: مصلحت، [به عنوان] ادلیلی برای استنباط احکام شرعی ج: مصلحت، [به عنوان] مبنا و ضابطه احکام حکومتی و این دسته سوم با دو دسته نخست به عنوان مصالح مرسله متفاوت است چه که خود مصلحت، مبنا و ضابطه برای احکام حکومتی است و آن احکام ضوابطی دارد که عدالت، ملاحظه و اجرای احکام شرعی از آن هاست و مصلحت در کنار آن ها به عنوان جزء یک مجموعه در نظر گرفته می‌شود. خلاصه مطالب و تفاوتش مربوط به تعریف مصلحت به عنوان ضابطه احکام حکومتی... [است] که:

۱- مصلحت به معنی منفعت است؛

۲- مصلحت به این معنی با مصالح مرسل به لحاظ جوهری مغایر است، چه آن برای کشف حکم شرعی و این برای اجرای احکام شرعی و ضابطه حکم حکومتی است. (حسینی، بهار ۱۳۸۱) که در اینجا ضرورت‌های جدید باعث عنوان شدن احکام ثانویه، احکام حکومتی و ولایی و مصلحت و مفسده... گردید. (عابدی، پاییز ۱۳۷۶). پس مصلحت مورد نظر این مقاله "مصلح مرسله" با مصلحت به معنای، مبنا و ضابطه احکام حکومتی متفاوت است. و در درون دایره بسته حرکت کرده و از نصوص نمی‌گسلد اما در مصلحت مبنا و ضابطه احکام حکومتی تشخیص اهم مصلحت ها بر حکم شرعی مقدم... [است] و پشتوانه نظری آن هم اینست که [از آنجا که دایره احکام شرعی دایر مدار جلب مصالح و دفع مفاسد است.. [حکم صادره].. خارج از مصالح... [نیست] (ابن تراب و عراقی نسب، زمستان ۱۳۸۸)

۸ - جایگاه اقلیت‌ها در فقه و امنیت ملی

جان استوارات میل در رساله آزادی اش نگرانی‌هایش در مورد استبداد اکثریت را به دو چالش ناهمگون در دموکراسی تفکیک کرد. نخستین امر مورد توجه مسئله‌ای نهادی است. مطابق با نظر میل حتی در یک سیستم اکثریت دولت باز هم تجلی‌گر اجحاف‌های فردی است. میل استدلال می‌کند که هیچ چیز ذاتی در اکثریت وجود ندارد که مانع از برون‌دادهای ناعادلانه شود... دومین چالش را تودوکویل بیان کرد و میل آن را بیشتر بسط داد. این مشکل اشاره به استبدادی است که فرهنگ خود دولت می‌آفریند (Kurian, 2011:1694) چارلتون دی مک لوین و استفان مینارد کالیندو ذیل واژه اقلیت‌ها، در سیاست آورده‌اند که: اقلیت در سیاست اشاره به دسترسی به قدرت دارد نه تعداد [مثلاً] در ایالت متحده زن‌ها در اقلیت هستند همانگونه که مسلمان‌ها و دیگرانی در اقلیت هستند. (Kaid and Holtz-Bacha, V2, 2008:461). با پذیرش اقلیت واژه "حقوق اقلیت" هم معنا می‌یابد. حق وجود داشتن بقای هر یک از اعضای اقلیت را تضمین می‌کند. حق وجودی برای یک اقلیت فضا و شرایط ضروری برای اقلیت و اعضای اش فراهم می‌کند تا سنت‌ها، زبان و موارد دیگر را حفظ کنند. [برای اقلیت] حق متفاوت بودن در درخواست‌های فردی و گروهی شان یکسان است... اقلیت متعهد فاکتورهای ذهنی برخوردار با عنوان اقلیت را محک زند و باز هم بر آنست که سنت‌هایش را حفظ کند. (Barten, 2015: 150-151). ماریو مکی و آلن کارلینگ بر آنند که مذهب و فرهنگ تفاوت ساز است و ذیل واژه نابرابری مذهبی نویسنده؛ نابرابری مذهبی (یا نابرابری مذهب یا عقیده) به عنوان واژه‌ای توصیفی نشانگر هر تغییر در شرایط بین اعضای گروه که با دین یا عقیده معنا می‌گردد، استفاده می‌شود... نابرابری‌هایی که تأثیرات عمده‌ای بر فرصت زندگی افراد می‌گذارد. وضعیت نابرابر لزوماً دلالت بر رفتار ناعادلانه یا نابرابر نمی‌کند از آن موقع قضاوت‌های بعدی بستگی به آن خواهد داشت که چه چیزی وضعیت نابرابری را به وجود خواهد آورد. با این وجود نابرابری مذهبی ممکن است اشاره به حوزه‌هایی از نگرانی بالقوه در ارتباط با بی‌عدالتی مذهب یا عقیده مانند تعصب، نفرت جرم و جنایت و یا تبعیض داشته باشد. از آنجا [هم] که دین با نژاد و قومیت همبسته است همیشه امکان استنباط وجود نابرابری مذهبی از داشته‌های موجود در نژاد و قومیت وجود دارد. (Macey and Carling, 2011:27-30). و این نابرابری‌ها می‌تواند با تهدید کل تنش‌زا باشد و بصورت بالقوه تهدید محسوب گردد. زیرا چیزی که بتواند امنیت را از بین ببرد، احساسش را مخدوش کند و از حرکت آن در راستای منافع و اهداف جلوگیری کند تهدید نامیده می‌شود. (عساریان نژاد، حسین، تابستان ۱۳۸۵) شکاف‌ها و تعارض گروه‌های متنوع نقش مهمی در میزان ثبات با ایجاد بی‌نظمی و ناامنی کشور دارد. این شکاف‌ها و تعارضات ممکن است متقاطع یا موازی، فعال یا غیرفعال، واحد یا متعدد باشند. تعداد گروه‌ها، موازی بودن آنها و فعال شدن شکاف‌ها موجب اختلاف با سایر مناطق و دولت مرکزی و در نتیجه بی‌ثباتی و ناامنی می‌گردد (دیوسالار، اسفند ۱۳۸۷) شاکری با نگاهی اسلامی به مبانی امنیت ملی و این‌پشتوانه نظری که امنیت ملی بزرگترین دغدغه هر نظام سیاسی است که با عناصر ایدئولوژیک و فرهنگی، اجتماعی و نظامی پیوند خورده است مردم را در بطن امنیت ملی گذار داده است و امنیت اجتماعی را ذیل آن مفهومی جدید معرفی می‌کند و آن را با مبانی نظری اسلامی و اصطلاح امنیت "فردی مومنان" پیوند می‌دهد. (شاکری، بهار ۱۳۸۱) آشنا و اسمعیلی هم با طرح امنیت فرهنگی آن را مفهومی فراسوی امنیت ملی و امنیت انسانی دانسته و الگوی بومی خود را بدین گونه عرضه می‌کنند؛

مؤلفه‌های امنیت فرهنگی در دو سطح قابل طرح است؛ مؤلفه‌های تأمین امنیت در سطح فرهنگ ملی و مؤلفه‌های تأمین امنیت فرهنگی انسانی. تأمین این دو گروه مؤلفه در کنار یکدیگر می‌تواند محیط امن فرهنگی را محقق سازد. در سطح ملی مؤلفه‌ها در سه محیط امنیتی تبیین می‌گردد:

الف) سطح خارجی ۱- نوآوری در تماس فرهنگی ۲- نفوذگری در تماس فرهنگی

ب) سطح داخلی؛ ۳- اقتدار فرهنگ ملی

ج) سطح متداخل؛ ۴- تقویت قلمرو فرهنگی تمدن

سپس آنها مؤلفه‌های امنیت فرهنگی انسانی اینگونه بر می‌شمرند؛

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

۱. حفظ خصوصیات هویتی متمایز خرده فرهنگها. ۲. حفظ حق تماس فرهنگهای غیرحاکم با جریانهای فرهنگی جهانی. ۳. حفظ بنیانهای ارزشی و اخلاقی فرهنگ (آشنا و اسمعیلی، بهار ۱۳۸۸)
- نگاه به اقلیت از دیدگاه شرع هم مغفول نمانده چنانکه العلوانی می گوید؛ اقلیت ها نگاه ویژه شرع را می طلبند و از فقه اقلیت می گوید "فقه اقلیت نوعی از فقه است که صدور حکم شرعی را به شرایط گروه و مکانی که در آن زندگی می کنند پیوند می دهد و این فقه گروه، محصور به شرایطی خاص است که متناسب با آن است و متناسب دیگری نیست. و به طور کلی محتاج به استفاده از علوم اجتماعی و به طور خاص جامعه شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی و روابط بین المللی است" (العلوانی، ۱۰۹-۹۶: ۲۰۰۱). او نگاه به اقلیت را ضل مقاصد شریعت آورده است
- جمال الدین عطیه علاوه بر حقوق عام انسانی اقلیت ها، حقوق خاص اقلیت ها را موارد زیر می داند؛ ۱- حق وجود (موجودیت) ۲- حق جلوگیری از تبعیض ۳- حق شناسایی هویت ۴- حق تعیین سرنوشت. (عطیه، ۳۳-۲۳: ۲۰۰۳)
- وی همچنین ملاحظات مورد نظر فقه جدید اقلیت ها را اینگونه بر می شمرد؛ آ. تعداد عددی اقلیت ها ب. تمرکز جغرافیایی ج. نمایندگی تناسبی د. حق سرنوشت (عطیه، ۱۱۱-۱۱۰: ۲۰۰۳). قرضای هم ارکان فقه اقلیت را این موارد می داند؛
- ا. تعریف فقه در پرتو اجتهاد زمان حاضر. ب. لزوم رعایت قواعد کلی فقهی ت. عنایت به فقه واقعیت های زندگی ث. تمرکز بر فقه اجتماعی به جای انفرادی ج. اتخاذ شیوه ای آسان ح. رعایت قاعده (تغییر فتوای با تغییر شرایط فتوی) خ. رعایت شیوه تدریجی د. به رسمیت شناسایی ضروریات و حاجات بشری ذ. رهایی از تعهد به یک مذهب خاص (القرضاوی، ۵۸-۴۰: ۲۰۰۱)
- عبدالله بن بیه هم ذیل بخش احکام اقلیت، قواعدش را اینگونه بر می شمرد؛
- ۱- قاعده آسان گیری و حذف تنگنا ۲- قاعده تغییر فتوا با تغییر زمان ۳- قاعده نشان دادن حاجت به جای ضرورت ۴- قاعده عرف ۵- قاعده آینده نگری ۶- قاعده جمع مسلمانان جانشین قاضی اند. (بن بیه، ۲۷۷-۱۷۰: ۱۳۹۰)
- و در قاعده آینده نگری اینگونه آورده است که؛ قاعده آینده نگری در واقع همان توازن بین مصلحت هایی است که برای معتبر بودن در اولویت است یا توازن بین یک مصلحت و مفسدت است، (بن بیه، ۲۶۳: ۱۳۹۰)
- ۹- مسئولیت اجتماعی؛ مفهومی متقدم، کاربردی متاخر
- ابن عاشور در کتاب اصول نظام اجتماعی در اسلام در مقدمه فصل اصلاح اجتماعی می نویسد؛ از گذشته اسلام داعیه اصلاح زندگی بشر در تمام زوایای زندگی اش را داشته و با اصلاح بشر نظام عالم را که انسان حاکم بر آن بوده، پالوده و با اصلاح بشر اصلاح اجتماعی را اراده کرده است. شیوه هایی که اسلام در راه اصلاح اجتماعی گام نهاده عبارتند از: ایجاد جامعه اسلامی، تکوین جماعت مسلمین، برادری اسلامی، [بنا] اصول نظام سیاست امت. سپس دو هنر نیل به اصول نظام سیاست امت را اینگونه بر می شمرد؛ هنر نخست هنر قوانین کنترلی برای اعمال توسط مردم در معاملاتشان است و هنر دوم هنری که رعایتش برای مردم در مراتب کمال محقق می شود و زدودن آنها باعث اختلال می شود (ابن عاشور، ۱۲۳-۱۰۳: ۱۹۷۶) سپس وی آنچه را که اصلاح همگانی را محقق می سازد این گونه بر می شمرد؛ مساوات، آزادی، تعیین حق، عدل، سرمایه امت، تامین سرمایه امت و اقتصاد برای آینده، حکومت و دولت اسلامی، دفاع از میهن، تسامح (ابن عاشور، ۲۳۵-۱۴۳: ۱۹۷۶). احمد الکعکی موانع پیش روی اسلام در جوامع اسلامی معاصر را هفت امر می داند؛ ۱- تقسیم امت اسلامی ۲- احیای قومیت ها در امت اسلامی ۳- علمانیت در جوامع اسلامی معاصر ۴- تصور غلط جدایی علم از دین ۵- رسانه و دین ۶- زن در جوامع اسلامی معاصر ۷- وضعیت استراتژی دولتها در منطقه (الکعکی، ۸۴-۷۸: ۱۹۸۱) و این در حالی است که بنا بر استخراج محمود حمدی زقزوق قرآن ویژگیهای جامعه اسلامی را این موارد می داند؛ وحدت عقیده و مبادی، برادری، مساوات، کمک متقابل میان گروهی، تعاون و تراحم و محبت، شورا، عزت و استقامت، تسامح و روح انسانی (زقزوق، ۴۷-۳۳: ۱۹۸۸) سپس وی مسئولیت را در نظر اسلام با استناد به آیه ۱۸۶ سوره بقره اینگونه تعریف می کند؛ مسئولیت از جمله صفاتی است که دارنده اش را از پیش از انجام تا پس از انجام در مراتبی همراهی می کند (زقزوق، ۵۷-۵۶: ۱۹۸۸)
- الصویغ خصوصیات نظام اجتماعی در اسلام را پنج مورد می داند؛ ۱- الهی بودن ۲- تعبدی بودن ۳- متوازن بودن ۴- تکامل یافته بودن ۵- ساده و جامعه بودن. سپس وی اهداف نظام اجتماعی اسلام را اینگونه معرفی می کند؛

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی: پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

۱- آرامش آفرین ۲- محبت آفرین ۳- شفقت آفرین ۴- محقق کننده حق ۵- محقق همبستگی اجتماعی ۶- محقق آشنایی (مردم) ۷- حافظ ضروریات پنج گانه [شریعت که بعدها آبرو هم به عنوان ضرورت ششم به آن افزوده شد] (الصویغ، ۲۰۱۵)

۱۰- مدل مسئولیت اجتماعی نظام رسانه ای

مک کوایل ذیل نظریه هنجاری رسانه ها از چهار مدل می گوید؛ ۱- تکثر گرای لیبرالی یا مدل بازار ۲- مسئولیت اجتماعی یا مدل منافع عمومی ۳- مدل حرفه ای ۴- مدل رسانه های جایگزین . (McQuail, 2010:184) وی همچنین ذیل مدل مسئولیت اجتماعی می نویسد در اینجا، حق آزادی انتشار همراه با تعهدات به جامعه گسترده تر است، که فراتر از منافع شخصی است. مفهوم «مثبت» از آزادی، که شامل برخی از هدف های اجتماعی، پیش بینی شده است. رسانه مسئول، استانداردهای بالایش را با خود تنظیمی حفظ می کند اما از مداخله دولت مستثنی نیست. [در اینجا] مکانیسم پاسخگویی به جامعه و مردم محقق می گردد. پخش خدمات عمومی را می توان در این مدل جای داد. (McQuail, 2010:184) در واقع نظریه مسئولیت اجتماعی سازشی بین لیبرالیسم افراطی و دولت پدرسالار بر قرار کرد [و اینکه] رسانه ها باید تنوع جامعه را منعکس و دسترسی به دیدگاه های مختلف را تضمین کنند. در حالیکه مدام خود تنظیمی می کنند نظریه مسئولیت اجتماعی اذعان می دارد که مقررات دولتی که در لیبرالیسم پالس هایی خطرناک است برای مهار کردن لازم می باشد. (Kaid and Holtz- Bacha, 2008:577) فلذا این تئوری از مسئولیت در مقابل آزادی می گوید و پس از ناکارآمدی آزادی افسار گسیخته التزام و تعهد را مفروض می دارد هرچند که ایدی ریشه این تئوری را به جنگ سرد می رساند و اینکه برای پرهیز از توتالیترالیسم عرضه شده است و اینکه اشاره به سیستم رسانه ای یکپارچه و اثراتی است که بر جریان اطلاعات عمومی دارد. (Eadie, 2009:34)

۸- سیاستگذاری رسانه ای

سیاست رسانه ای در وهله نخست توسط ساختارهای هنجاری نظری هدایت کننده که همگی موضوعاتی در معرض تفاسیر متفاوتند تدوین می شود. این ساختارها محتوایی نظری برای توسعه معیارهای پایه ای برای ارزیابی عملکرد سیستم های رسانه ای و تدوین سیاست هایی که عملکرد سیستم را بهبود می دهد، فراهم می کند . (Napoli., 2008) هر سیاستگذاری برمبنای یک جهان بینی انجام می شود که برای شناخت هر سیاست باید نخست جهان بینی را شناخت. مفهوم سیاستها "اظهاراتی در خصوص رفتار ارتباطی در سطح جامعه است" که جهت وانگیزه ای را برای سیستمهای ارتباطات مشخص می کند "....[به عبارت دیگر] سیاست ها معمولاً اظهاراتی سیاسی هستند که در مرحله بعد به صورت اهداف در آمده و از مفروضاتی در خصوص فلسفه و ساختار اجتماعی محیط نشأت می گیرند (باهنر، ۱۳۸۰). سیاستگذاری رسانه ای با سه مجموعه مرتبط با هم سر و کار دارد؛ فناوری و صنعت ارتباطات، دولت و مردم. تمرکز بر بعد مردم جهت یافتن ارزش های اساسی، اهداف و اولویت ها است. در بعد دولت موضوع بحث اقدامات عمومی و قابلیت پیاده سازی سیاست های پیشنهادی و در بحث فناوری ارتباطات موضوع بحث استفاده از این تکنولوژی در جهت توسعه و نتایج سیاسی - اجتماعی حاصل از آنست (KRIEGER, 1971) رضی در "پژوهش و فرآیند سیاست گذاری و برنامه ریزی ارتباطی" می گوید در سیاست گذاری باید به مسائلی همچون داشتن رویکرد (الگو و طرح آرمانی) متناسب و مشخص، اصلاح تفکر موجود، اصلاح ساختار، ترکیب نیروی انسانی مناسب، شناخت وضع موجود، شناخت وضعیت مطلوب، هماهنگی میان تولید فرهنگی و نیاز یا مصرف فرهنگی و نظام تخصیص بودجه توجه کرد.... نقش سیاست گذاری و برنامه ریزی در پژوهش همچون هر امر دیگری متضمن ترسیم و تحلیل وضعیت موجود و ترسیم و تبیین وضعیت مطلوب و آینده و تعیین راه های ممکن برای گذر از وضعیت موجود و رسیدن به وضعیت مطلوب و انتخاب مناسب ترین راه - با توجه به مقدرات و محدودیت ها - است (رضی، ۱۳۷۸)

۹- بحث

نظریه مقاصد شریعت با ویژگی های انعطاف، نظر به عرف و برخاست از شریعت توان این را دارد تا سیاستهای کلان را هدف گذاری کرده و هم با بسط مقاصد شش گانه به سمت سیاست گذاری جزئی نشانه روی کند. حسن مطلب قضیه اینکه این نظریه در اصولیان سلف بیشتر جنبه فردی داشته با این پیش فرض که اصلاح فرد جامعه را

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شریعت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

اصلاح خواهد کرد اما تشریح و تاویل این نظریه در معاصرین بیشتر بعد اجتماعی یافته است. تمایز این نظریه با نظریه مصلحت کاملاً روشن است زیرا که شش مقصد این نظریه دارای پشتوانه قرآنی و سنت نبوی است و خط قرمز آن هم با مصلحت در همین است که در بطن مقاصد شریعت مصالح مرسله است و در بطن مصلحت ابتداع. فلذا یکی از مخاطرات این نظریه وارد شدن به حیطه مصلحت است. از آنجا که اسلام به عنوان آیینی ذو وجهتین هم نظر به مسائل فردی و هم جمعی دارد. مسئولیت اجتماعی به عنوان اصلی اسلامی با خصوصیات و اهداف معین با رجعت از آزادی‌های لیبرالیسم در رسانه‌های عمومی هویتی تازه یافته و با قرارگیری در میان قوانین سخت‌توتالیتریستی و آنارشویستی به تعهد درونی بیشتر از کنترل بیرونی بها داده است. فلذا جهت سیاستگذاری رسانه‌ای در رسانه‌های مدل مسئولیت اجتماعی بر بستر شریعت می‌توان مقاصد شریعت را به عنوان یک رویه و مقصد‌های شش‌گانه (یا چهارده‌گانه) را به عنوان ارزش‌های برنامه‌های رسانه‌ای ملحوظ داشت. در همین راستا وسایل تحقق مقاصد شریعت قادر است به عنوان هدف‌های جزئی در برنامه‌های سمعی - بصری هدف‌های سیاستگذاری‌های جزئی را محقق سازد. نمونه‌هایی از وسایل تحقق مقاصد و یا وسایل متعددی که در جهت تحقق مقصدی بوده اند از این قرارند؛ مثلاً [اینکه شارع] زکات را برای مقاصد عدیده و مصالح متنوعی تشریح نموده است ۱- تطهیر نفس از تنگ‌نظری و حب مال ۲- شکر نعمت ۳- جنگ با فقر. همچنین امر به معروف و نهی از منکر وسیله‌ای است شرعی برای نیل به مقاصد متعدد از جمله؛ ۱- اقامه حجت بر مردم ۲- هدایت مردم. (مخدوم، ۱۲۵-۱۲۱: ۱۹۹۹) المسلمان با رجوع به آرای ابن قیم جوزی و جوب حد زنا را شکران نعمت الهی و پیشگیری از در افتادن در گناه می‌داند (المسلمان، ۹۲: ۱۹۹۸) در بیان مقاصد اجتماعی شریعت اسلامی حفظ نفس بشری یا نوع انسانی یکی از مقاصد شریعت است که پاره‌ای از مسائل تحت این مقصد عبارتند از؛ ۱- حرام بودن خودکشی ۲- حرام بودن قتل به ناحق ۳- حرام بودن آسیب زنی به اعضا و جوارح ۴- حرام بودن ضرر رسانی معنوی (العبدی، ۲۰۱۲). فلذا تصویرپردازی و برنامه‌سازی در رسانه‌های عمومی در راستای هدف‌های جزئی و کلی، خاص و عام هم با هدف‌گذاری و هم‌ممیزی در راستای مقاصد شریعت در تشریح رسانه‌های عمومی گام می‌نهد.

۱۰- نتیجه‌گیری

مقاصد شریعت برای تشریح رسانه‌های خدمت‌گذار عمومی در برنامه‌سازی و سیاستگذاری برای پاسخ به دو مسئله برطرف کردن نقیصه استبداد اکثریت در سیستم حکومتی دموکراسی و شرعی‌سازی رسانه به عنوان مطالبه‌ای ملی به کارگیری شده است تا در نهایت الگوی اسلامی رسانه‌های عمومی عرضه شود. این نظریه همگام با ورد بیشتر فقه به عرصه اجتماعی با عبور از فردمداری به اجتماع محوری توانسته است با انعطاف ذاتی اش حوزه‌های بیشتری را پوشش دهد و این امر علی‌رغم خصیصه گستردگی رسانه قابلیت پوشش حوزه‌های مختلف آن را دارد.

جدول شماره ۱- تحلیل علی‌لایه‌ای سیاستگذاری اسلامی رسانه‌های عمومی

لايه مسئله	کاربست "مقاصد شریعت" در سیاستگذاری رسانه‌های عمومی	
	مسئله / موضوع	پاسخ / وسایل تحقق
مسائل عینی	رسانه‌های عمومی و بر نامه‌های رسانه‌ای	سیاستگذاری رسانه‌ای
علل سیستمی	حفظ دین و پاسخ به مسائل جدید	هدف‌گذاری و ارزش‌گذاری
جهان بینی/گفتمان	مقاصد شریعت	قرآن، سنت، سد زرائع، قیاس، استقراء، عرف و عادت و مصالح مرسله
استعاره	حفظ نفس - حفظ عقل - حفظ آبرو حفظ مال - حفظ دین - حفظ نسل	برنامه‌سازی زکات، امر به معروف و نهی از منکر نکاح، جهاد، آموزش و تعلیم، مسئله حجر و تحریم اسراف، خودکشی، قتل به ناحق، آسیب زنی به اعضا و جوارح، تضرر معنوی و... در برنامه‌ها

۱۱- پیشنهادات

- در حسن ختام با توجه به مقدمات و نتایج حاصله موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد؛
۱. حرکت به سمت تشریع قوانین به صورت خاص و نظام اجتماعی به صورت عام
 ۲. حرکت به سمت مردم سالاری دینی و پرهیز از استبداد اکثریت
 ۳. کاربست مقاصد شریعت در سیاستگذاری رسانه ای در راستای پیشنهاد نخست
 ۴. بر نامه سازی رسانه ای با نظر به وسایل و مقاصد جزئی در راستای پیشنهاد دوم

مراجع

Barten, U. (۲۰۱۵). *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*. London: Springer.

Bussey, M. (June ۲۰۱۴). CLA as Process: Mapping the Theory and Practice of the Multiple. *Journal of Futures Studies*, ۱۸(۴): ۵۸-۴۵.

Eadie, W. F. (۲۰۰۹). *۲۱st century communication : a reference handbook*. Los Angeles: SAGE Publications Ltd.

Inayatullah, S. (۲۰۰۴). Causal Layered Analysis: Theory, Historical Context, and Case Studies, in. In S. Inayatullah, *The Causal Layered Analysis Reader* (pp. ۵۲-۱). Taipei,: Tamkang University Press.

Inayatullah, S. (October ۱۹۹۸). Causal Layered Analysis: Poststructuralism as method. *Futures*, Volume ۳۰, Issue ۸, ۸۱۵-۸۲۹.

KRIEGER, S. (1971). Prospects for Communication Policy. *Policy Sciences* 2, 305-319.

Kurian, G. T. (۲۰۱۱). *The encyclopedia of political science*. Washington, D.C: CQ Press.

Lynda Lee Kaid and Christina Holtz-Bacha. (۲۰۰۸). *Encyclopedia of political communication* (Vol. ۲). London: SAGE Publications, Inc.

Marie Macey and Alan Carling. (۲۰۱۱). *Ethnic, Racial and Religious Inequalities: The Perils of Subjectivity*. New York: Palgrave Macmillan.

McQuail, D. (February ۱۸, ۲۰۱۰). *McQuail's Mass Communication Theory* (Sixth Edition ed.). London: SAGE Publications Ltd.

Napoli, P. M. (2008). Media Policy. In W. Donsbach, *The international encyclopedia of communication* (pp. 2969-2980). Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd.

Stephen W. Littlejohn, Karen A. Foss. (۲۰۰۹). *Encyclopedia of communication theory*. London,: SAGE Publications, Inc.

Yun, H. J. (۲۰۰۸). Social Responsibility Theory. In L. L. Holtz-Bacha, *Encyclopedia of political communication* (pp. ۷۴۹-۷۴۸). London: SAGE Publications, Inc.

ابن تراب، مریم؛ عراقی نسب، افسانه. (زمستان ۱۳۸۸). نظریه مصلحت در اندیشه امام خمینی (قدس سره). نامه الهیات، شماره ۹، از ۵ تا ۱۶.

أبو المعالی إمام الحرمین الجوینی. (۱۳۹۹ه.ق). *البرهان فی أصول الفقه* (ت: الادیب). (عبد العظیم الادیب، المحرر) دوحه: دار احیاء التراث القطری.

أبو حامد محمد بن محمد الغزالی. (۵۱۴۱۳ه.ق). *المستصفی فی علم الأصول*. بیروت: دار الکتب ابواسحاق الشاطبی. (۱۹۹۲). *الاعتصام* (الإصدار الطبعه الاولى، المجلد الثاني). (سلیم بن عیدالهالی، المحرر) قاهره: دار ابن عفان.

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی: پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

- ابی عبدالله محمد بن علی الترمذی. (۲۰۰۵). إثبات العلل. (خالد زهری، المحرر) الرباط: المملكة المغربية. احمد الریسونی. (۱۹۹۵). نظریه المقاصد عند الامام شاطبی (الإصدار الطبعه الرابعه). بیروت: الدار العالمیه للکتاب الإسلامی، احمد الریسونی. (۱۹۹۹). الفکر مقاصدی قواعد و الفوائد. الرباط: دارالبيضاء. احمد الکعکی. (۱۹۸۱). معالم النظام الاجتماعی فی الاسلام. بیروت: دار النهضه العربیه. الیهادی کرو. (۱۹۷۶). اصول التشريع الاسلامی (الإصدار طبعه ثالثه). تونس: الدار العربیه باهنر، ناصر. (۱۳۸۰). سیاستگذاری و برنامه ریزی ارتباطی برای توسعه؛ ارائه یک چارچوب. رسانه، سال دوازدهم شماره اول، ۲۶-۴۵.
- تسخیری، محمدعلی. (بهار ۱۳۸۸). فقه «مقاصدی» و حجیت آن (با نگاهی به: شیوه شهید صدر). اندیشه تقریب، دوره ۵، شماره ۱۸، ۱۰-۴۴.
- جاسر عوده. (۲۰۰۷). فقه المقاصد (باللغة الأوردیة) (الإصدار تاطبعه الثالثه). فرجینیا: المعهد العالمی للفکر الإسلامی. جاسر عوده. (۲۰۰۷). مقاصد الشریعة عند الشیخ القضاوی. الدوحه: القضاوی دوت نت. جلیل امیدی. (زمستان ۱۳۸۱). مصلحت از نظر اهل سنت. راهبرد، ۲۶، ۵۱-۶۹. جمال الدین عطیة. (۲۰۰۳). نحو فقه جدید للأقلیات (الإصدار الاولی). القاهرة: دارالسلام. جمال الدین عطیة. (۲۰۰۳). نحو تفعيل مقاصد الشریعة. دمشق: دار الفکر. حسامالدین آشنا و محمدصادق اسمعیلی. (بهار ۱۳۸۸). امنیت فرهنگی؛ مفهومی فراسوی امنیت ملی و امنیت انسانی. راهبرد فرهنگ، شماره پنجم، ۷۳-۸۹.
- حسن بن إبرهیم الیهنداوی. (۱۸ ۰۲، ۲۰۱۵). قاعدة "درء المفسدة مقدم علی جلب المصلحة". تم الاسترداد من Malaysian Academic Library Institutional Repository: <http://malrep.uum.edu.my/rep/Record/iium.eprints/Description#tabnav۲۵۴۸>
- رضا شاکری. (بهار ۱۳۸۱). مبانی اسلامی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (از منظر قانون اساسی). مطالعات راهبردی، دوره ۵، شماره ۱۵، ۹۳-۱۰۸.
- رضی، حسین. (۱۳۷۸، ۷ ۱۸). پژوهش. بازیابی از سایت شخصی دکتر حسین رضی <http://h-razi.com/tag/%D۴B%۸D%۸۷%۹D%۸۸%۹D%۹۸%BE%DA%۹>
- زاهدی، عاطفه. (۱۳۹۱). قانون اساسی (نسخه هفتم). تهران: انتشارات جاودانه جنگل.
- زعتری، علا الدین. (۱۴۳۱، ذو القعدة الثالثه). قضايا فقهیة. بازیابی از علاء الدین زعتری: <http://www.alzatari.net/research/html۹۶۰>
- سید علی حسینی. (بهار ۱۳۸۱). سیر تطور مصلحت در فقه شیعه. طلوع، ۱، ۷۸-۱۰۷.
- شاطبی، ابواسحاق. (۱۹۹۷). القسم الثانی من کتاب المقاصد؛ مقاصد المکلف. تألیف الموافقات (الإصدار الطبعه الأولی، الصفحات ۷-۱۲). قاهره: دار ابن عفان.
- شهابالدین القرافی. (۲۰۰۴). شرح تنقیح الفصول فی اختصار المحصول فی الأصول. (مکتب البحوث والدراسات بدار الفکر، المحرر) بیروت: دار الفکر.
- صلاح الدین خلیلی کیکلدی العلاتی. (۲۰۰۴). المجموع المذهب فی قواعد المذهب. (مجید علی العبیدی و أحمد عبّاس، المحرر) مکة المكرمة: المکتبة المکیة.
- طه جابر العلوانی. (۲۰۰۱). مقاصد الشریعة. بیروت: دار الیهادی.
- عابدی، احمد. (پاییز ۱۳۷۶). مصلحت در فقه. نقد و نظر، شماره ۱، ۱۶۶ تا ۱۷۷.
- عباس علی حمید العبیدی. (۲۰۱۲). نظریة مقاصد الشریعة وأثرها فی بناء المجتمع. الأستاذ، ۱۶۷۰-۱۶۹۰.
- عباس علی حمید العبیدی. (۲۰۱۲). نظریة مقاصد الشریعة وأثرها فی بناء المجتمع. الأستاذ، ۱۶۷۰-۱۶۹۰.
- عبد الکریم بنانی. (۳۰ مای ۲۰۱۱). الفکر المقاصدی بالأندلس إلى نهاية القرن الخامس الهجری. مجلة الفقه و القانون، ۱-۱۴.
- عبدالله بن بیه. (۱۳۹۰). صنعت فتوا و احکام اقلیت ها (الإصدار اول). (عبدالظاهر سلطانی، المترجمون) تهران: نشر احسان.
- عبدالمحسن الصوّغ. (۱۵ ۰۲، ۲۰۱۵). موقع د. عبد المحسن الصوّغ. تم الاسترداد من شبکه الألوکة: <http://www.alukah.net/web/sowayegh/۱۹۱۹۰/>
- عصاریان نژاد، حسین. (تابستان ۱۳۸۵). رهیافت های جدید امنیتی و امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران. علوم سیاسی، شماره ۳، ۳۴۷ تا ۳۶۰.
- علال الفاسی. (۱۹۹۳). مقاصد الشریعة الاسلامیة و مکارمها (الإصدار الطبعه الخامسة). بیروت: دار الغرب الاسلامی.
- علی بن محمد الأمدی. (۲۰۰۳). الإحکام فی أصول الأحکام (المجلد مجلد ۳). (دار الصمیعی، المحرر) الرياض: دار الصمیعی.

چارمین کونفرانس الکوئی اسلامی ایرانی، پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام وی وی کیلم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

- فهمی محمد علوان. (۱۹۸۹). القيم الضروریه و مقاصد التشريع الاسلامی. قاهره: الهيئة المصریة العامه للكتاب.
- قرضاوی، یوسف. (۱۳۹۲). پژوهشی در باب مقاصد شریعت. (س. ر. آزادشافعیان، مترجم) تهران: نشر احسان.
- گرامی پور، محمد. (پاییز ۱۳۹۱). جایگاه سندی مقاصد الشریعه در فقه مذاهب اسلامی. حبل المتین، پیش شماره سوم، ۵۲-۷۰.
- لحرض أسعد المحاسن. (دیسمبر ۲۰۱۲). ترتیب المقاصد الضروریة بین المتقدمین والمعاصرین وأهمیتها للمفتی. المسلم المعاصر، ۱۴۵-۱۴۶، ؟
- مجید دیوسالار. (اسفند ۱۳۸۷). امنیت ملی و تهدیدهای قومی. پگاه حوزه، ۲۵۱، ۷-۱۱.
- محمد الطاهر ابن عاشور. (۲۰۱۱). مقاصد الشریعة الإسلامیة. بیروت: دارالكتاب البنانی.
- محمد الطاهر ابن عاشور. (۱۹۷۶). اصول نظام الاجتماعیة فی اسلام (الإصدار الثانیة). تونس: شركة التونسیة.
- محمد بن أحمد بن عبد العزیز الفتوحی الحنبلی المعروف بابن النجار. (۱۹۹۳). شرح الكوكب المنیر المسمى بمختصر التحرير أو المختصر المبتکر شرح المختصر (المجلد الرابع). الرياض: مكتبة العبيكان.
- محمد رشیدرضا. (۱۴۰۶ ه.ق). الوحي المحمدی (الإصدار الطبعة الثالثة). بیروت: مؤسسه للطباعة و النشر عزالدین.
- محمد سعید رمضان البوطی. (۱۹۸۶). ضوابط المصلحه فی الشریعه الاسلامیة. بیروت: الرساله.
- محمدالخضر حسین. (۱۹۹۹). الشریعة الاسلامیة صالحه لكل زمان و مكان. قاهره: دارنهضه
- محمود الحریری. (۲۰ اکتوبر، ۲۰۱۰). الفقه والأصول. تم الاسترداد من رابطہ العلماء السورین : <http://www.islamsyria.com/library.php?action=details&LID=۲۳۳>
- محمود حمدی زقزوق. (۱۹۸۸). قضايا فکریة و الاجتماعیة فی ضوء الاسلام (الإصدار الاولی). القاهره: دارالمنار.
- مساعدين عبدالله السلیمان. (۱۹۹۸). أسرار الشریعة من إعلام الموقعین لابن القيم (الإصدار الطبعة الاولی). الرياض: دار المسیر.
- مصطفى بن كرامه الله مخدوم. (۱۹۹۹). قواعد الوسائل فی الشریعه الاسلامیة : دراسه اصولیة فی ضوء المقاصد الشرعیة (الإصدار الطبعة الاولی). الرياض: دار اشبیلیا.
- نورالدین بن مختار الخادمی. (۱۹۹۸). الاجتهاد المقاصدی حجیته، ضوابطه مجالاته، (الإصدار الطبعة الاولی). الدوحه: وزارة الأوقاف و الشؤون الاسلامیة.
- یوسف القرضاوی. (۲۰۰۱). فی فقه الأقلیات المسلمة: حیاة المسلمین وسط المجتمعات الأخری (الإصدار الاولی). القاهره: دار الشروق.